

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ՈՒԽՏԱԴՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ԴԵՊՈՒՆՏԱԿԱՆ

(Հիմնադրվել է 25 հունիսի 1953 թ.)

«Ուրբ գարդարեցին տնօրինարար գիմաստս աճեղին,
Հաստատելով յերկրի զգիր կենդանի,
Հովուի զհօտ ետ Խալայի...»:

ՇԱՐԱԿԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՑ

Ինգլաբթի առավոտ է։ Ս. Էջմիածնի միաբանությունը, Հոգևոր Ճեմարանի ուսանողությունը պատրաստվում են մեկնելու Օշական, այնտեղ կատարելու եկեղեցական հանդես և տոնելու ազգային մեծ տոնը. «Տօն է սրբոց թարգմանչաց մերոց Սահակայ և Մեսրոպայ»:

Հայ ուխտավորը, հայ մանուկն ու ծերը այսօր շտապում են Օշական, մի անգամ էլ խոնարհվելու, համբուրելու իրենց երանելի մեծ ուսուցչի, հայ ժողովրդի ամենահանձարեղ մարդու, հայ դրի ու գրականության սկզբնավորողի ու տարածողի խնկելի ու նվիրական գերեզմանը:

Հունիսի այրող արեգակը զենիթից իր կրակն է թափում։ Մեր ավտոմեքենան արդեն սլանում է Էջմիածնից Օշական տանող դաշտամիջյան ճանապարհով։ Չորս փողմը փոված են համայնական մշակված անծայրածիր դաշտերը։ Մեր ետևում, ամբողջ հորիզոնով մեկ ծավալվում է Արարատյան կանաչ ու բերքառատ դաշտը, մինչդեռ հեռվում վեհորեն վեր խոյացած Մասիսը, իր ձյունափայլ գագաթով, կարծես գալիս է մեղմացնելու Արարատյան դաշտավայրի միջօրեի այրող ու հեղձուցիչ տապը։ Առջևում ցորենի արտերի, խաղողի այգիների ու երկնասլաց բարդիների կանաչ համալսարանները հասնում է Արագածի ծաղկավետ փեշերին։ Շուտով ճանապարհը դառնում է զառիվեր:

Շրջանցելով բլուրները, մտանում ենք Քասաղ գետի ձախ ափին։ Առջևում ձորն է. աննման գեղեցիկ տեսարանը շլացնում է բոլորին։ Հեռվում, ձորի մյուս ափին, կանաչ ծառերի ֆոնի վրա, կարմրին է տալիս Օշականի եկեղեցու սլացիկ զանգակատունը:

Ահռելի գլխապտույտ զառիվայրով, ավտոմեքենան դանդաղ ոլորվում է ճանապարհով, անցնում կամուրջով, մի քանի զառիվեր ոլորապտույտներ և ահա տեղ ենք հասնում:

Եկեղեցու բակը լիքն է ուխտավորների խայտաբղետ բազմությամբ։ Եկել են շրջակա շեներից, գյուղերից, քաղաքներից։ Երգի, նվագի, ուրախության ձայները խառնվել են իրար, մի փոքր հեռու հայ ուխտավորը իր ավանդական մատաղն է զոհում, իսկ ամենից հետաքրքիրն են հայկական աննման գեղեցիկ պարերը, որոնք իրենց ամբողջ ձկունությամբ ու նազանքով ցուցաբերվում են այդ օրերին:

Մեծ դժվարությամբ ձեղքելով ժողովրդի հոծ բազմությունը, մտնում ենք եկեղեցի։ Անպաճույճ, պարզ ու տալավորիչ է եկեղեցու ներսը։ Պատարագի սեղանի, խորանի աջ կողմում կա մի դուռ, որտեղից աստիճանները տանում են դեպի ստորերկրյա մի նեղ մութ խուց, խորանի անմիջապես տակը։ Իջնում ենք աստիճաններով ներքև, ներս մտնում ենք դռնից։ Մեր առջև բացվում է մոմերով լուսավորված մարմարե ոչ այնքան շքեղ մի գերեզման. դա Մեսրոպ Մաշ-

տոցի գերեզմանն է: Համիտենական հանգիստն ու անդորրն են իշխում այստեղ, առկայծող մոմերը թույլ լույսով լուսավորում են ստորերկրյա խցի խնկից ու մոմից խոնացած հնադարյան պատերը: Լուսվուներ մազնիսացրել է բոլորին: Պահը հուզի է ու անկրկնելի: Այդ պահի մեջ կարծես դարերն ու հազարամյակներն են խտացել ու մեղմ ու հուշիկ շնչում են ականջիդ անցյալի նվիրական ղեպերի ու դմբերի մասին: Մի երկվայրկյան, ու միտքը թռչում, սահում է անցյալի մշտնապատ հետուն, ուր դարավոր պատմության նվիրական խորքից, կարծես այսօր, քեզ է նայում հայ գրերի դյուտի հանձարեղ հեղինակ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը: Միայն հայ ժողովրդի անցյալի դարավոր տառապանքներով լի պատմությունը ուսումնասիրելուց, կարդալուց հետո է, որ կարելի է գնահատել ու արժեքավորել այն մեծ ու խոշոր գործը, որ կատարել են Մեսրոպ Մաշտոցը և նրա հետ միասին Սահակ Պարթև կաթողիկոսը և 5-րդ դարի մեր մյուս թարգմանիչները:

387 թվականից հետո, երբ Հայաստանը բաժանված էր երկու հարևան պետությունների՝ Պարսկաստանի և Բյուզանդիայի միջև, հայոց եկեղեցիներում սկսում են իշխող հանդիսանալ ասորի և հույն հոգևորականները, որոնց լեզուն (այդ լեզուներով բարոյվում էր Ս. Գրիգոր) անհասկանալի էր ժողովրդին: Քրիստոնեությունը երկրում միայն անունով էր տարածված, քրիստոնեական գաղափարները մատչելի չէին ժողովրդին, իսկ հայ գիրը դեռ չկար: Պարսկաստանը, իր մասի Հայաստանում, զրադաշտականությունը տարածելու միջոցով ձուլման փորձեր էր կատարում: Նույնպիսի ոտնձգություններ էին տեղի ունենում նաև հունաց բաժնում: Օրհասական էր Հայ եկեղեցու, հայ ժողովրդի դրությունը, նրանց հարկավոր էր հաստատուն կոխան ու պատենեղ այդ բոլոր ոտնձգությունների դեմ պայքարելու համար: Նրանց հարկավոր էր հայերեն գիր ու գրականություն: Եվ ահա հանդես է գալիս Մեսրոպ Մաշտոցը, Տարոն գավառի Հացեկաց դպրոցից, Վարդան անունով մի «երանելի մարդ»-ու որդի: Մեսրոպը իր դարմանալի, գործունյա եռանդով ու աշխատանքով, վերջապես կարողանում է

գլուխ բերել այդ բարդ ու դժվարին գործը: «Եւ այնպէս բազում աշխատութեանց համբերեալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ օճան դառնելոյ: Որում պարգեւէր իսկ վիճակ յամենաշնորհողէն Աստուծոյ. հայրական չափուն ծնեալ ծնունդս նորոգ և սքանչելի՝ սուրբ աջովն իւրով, նշանագիրս հայերէն լեզուին»¹, — գրում է նրա վարքագիր Կորյունը:

412 թվականին Սամոսատ քաղաքում Մեսրոպը վերջնականապես ձևավորում է հայերեն այբուբենի տառերը:

Շուտով Մաշտոցը իր խմբով վերադառնում է Վաղարշապատ: Թաղավորը (Վռամշապուհ), կաթողիկոսը (Սահակ Պարթև) և ամբողջ արքունիքը խնդովյամբ դիմավորում են Մեսրոպին: Մեսրոպը, տեղ հասնելուն պես, սկսում է, իր եռանդուն դործունեությամբ, երկրի ամեն կողմերում դպրոցներ բանալ, հավաքել երիտասարդներին ու հայ գիրն ու դպրությունը ուսուցանել: Ի դեպ, սովորող այդ առաջին հայ երիտասարդների մեջ էին արքունիքի երեւելիների զավակները, ինչպես Սահակ Պարթևի թոռ՝ Վարդանը, ապագա Վարդանանց պատերազմի հերոսը:

Մեսրոպը անցնում է հունաց բաժնի Հայաստան, ուր նույնպես իրականացնում է հայոց լեզվի գործածությունը եկեղեցիներում և դպրոցներում: Վերջապես նա հորինում է գրքեր, թարգմանություններ անում, ուսուցչություն անում, քարոզում քրիստոնեություն երկրի հեթանոսական շրջաններում:

Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի՝ այս առաջին հայ ուսուցիչների ձեռքի տակ, ամենայն խնամքով աճում է առաջին հայ թարգմանիչների համաստեղությունը, այն է՝ Հովհան Եկեղեցացի, Հովսեփ Պաղնացի, Եղիշիկ Կողբացի, Կորյուն, Մուշեկ և այլն: Սկսվում է մի շտեմանված զրադեան եռուզեռ: Սահակ Պարթևի անմիջական ղեկավարությամբ սկսվում է Ս. Գրքի հունարեն օրինակից հայերեն թարգմանությունը: Ամենակարճ ժամանակամիջոցում Մաշտոցն ու

1. Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941 թ., էջ 48:

իր գործակիցները վիթխարի մշակութային աշխատանք են կատարում:

Հայ գրի ու գրականության ստեղծումով հայ ժողովուրդը ստացավ դադափարական մի հզոր ու անխոցելի զենք. այդ զենքը դարերով պաշտպանեց նրան ձուլման վտանգից, աշխարհի երեսից անհետանալուց, դարերի ընթացքում իր գրի ու գրականության միջոցով նա պահպանեց իր հազարամյա մշակութային, արվեստը, երաժշտությունն ու ճարտարապետությունը:

Հայ գիրն ու գրականությունը դարերով եղել է այն միացնող թանկագին ոսկե օղակը, որը ի մի է ձուլել, մի սիրտ, մի հոգի է դարձրել ի սփյուռս աշխարհի ցրված, օտար անհյուրընկալ հորդվոններում դեզերող հայ ժողովրդի տարագիր զավակներին:

Հայ գրերի գյուտի անխոնջ հեղինակն ու հայ առաջին մեծ ռաուցիչը, գիշեր ու ցերեկ, առանց դադարելու, տքնաջան աշխատելով, ռաուցանելով ու տարածելով լուսավորության մեծ գործը, 440 թվականի մահական ամսի 13-ին (փետրվարի 17-ին) Վաղարշապատում, շրջապատված իր սիրասուն աշակերտներով, խոր ծերության հասակում վախճանվում է: (Իսկ նրանից առաջ վախճանվել էր Սահակ Պարթև կաթողիկոսը և թաղվել Բագրեանդի Բլրոցաց գյուղում 439 թվականին): Մեծ հանդեսով, ժողովրդի բազմությամբ, նրան տանում թաղում են Վահան Ամատունու սեփական կալվածքում, Օշականում: Իսկ այնուհետև, Կորյունի վկայությամբ, «...յետ երից ամաց անցելոց յաջողեցան Վահանայ Ամատունայ թրխտոսասէր փութով խորան սքանչելի կանգնել տաշածոյ վիմօք քանդակելովք, և ի ներքսագոյն խորանին զսրբոյն հանգիստն յօրինեալ...»²:

Հետագայում նույն եկեղեցու բակում է թաղվում նաև Վահան Ամատունի իշխանը, աշակերտը իր ուսուցչի կողքին, դարերով հավիտենական սիրով շողկապված:

Մի քանի տեղեկություններ տաճարի շինության վերաբերյալ:

Վահան Ամատունու շինությունից հետո, տեղեկություններ տաճարի շինության կամ

նորոգության վերաբերյալ մեզ չեն հասել: Սակայն ինչպես նշել ենք է վկայում, 451 թվականի դեպքերի ժամանակ, ավերվել է Օշականը, հավանաբար վնասվել է նաև տաճարը և ապա նորոգվել: Այս շրջանին վերաբերյալ տաճարը չունի և ոչ մի արձանագրություն: Ամենահին արձանագրությունները Պարոն Սահմադինի թողած մի քանի կալվածագրային արձանագրություններն են (1286—1295 թ. թ. ընկած ժամանակամիջոցում): Քանի որ այս արձանագրություններում չի հիշատակվում տաճարի նորոգության կամ վիճակի մասին որևէ տեղեկություն, պարզ է, որ այս շրջանում տաճարը եղել է շին վիճակում:

Այնուհետև երկար ժամանակ ոչ մի տեղեկություն չկա, մինչև Առաքել Դավրիժեցի պատմագրի հիշատակությունը: Դավրիժեցին գրում է. «... Արդ այս տաճար հանդես տարանի սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետին ի վաղ ժամանակաց բովանդակ տանիքն փրտղեալ իջեալ էր, և միայն առաջ խորանն էր մնացեալ ծածուկ, և ի ժամանակս կաթողիկոսութեան իւրոյ, սուրբ հայրապետ Փիլիպպոս սկսաւ դայն ևս նորոգել՝ որ և կատարեաց բազում ծախիւք և աշխատութեամբ, խարտեալ քարիւ և մածուցեալ կրով մինչև ապրտեաց զբովանդակն ի թուականիս մերոյ ՌՂԴ (1645 թ.)»³:

Նորաշին այս տաճարը նույնպես շուտով քայքայվում է, մինչև որ Գեորգ Դ. շինարար կաթողիկոսը 1875 թվականին զրեթե ամբողջությամբ շինում ու նորոգում է տաճարը, իսկ 1884 թվականին Մեսրոպ եպիսկոպոս Սմբատյանի ձեռքով, Մաշտոցի գերեզմանի վրա դրվում է մի մարմարյա տապանավեմ (Անդրեաս արքեպիսկոպոսի կտակի համաձայն) հետևյալ արձանագրությամբ.

«Յամի Տեառն 441, փետրվարի 20, Վահան Ամատունի իշխան ամփոփելով աստ յՕշական զմարմին սրբոյ վարդապետին մեծին Մեսրոպայ թարգմանչի, կառուցեալ է ի վերայ դամբարանիս յանուն նորին զեկեղեցիս, զոր նորոգեաց յամի 1640 Փիլիպպոս կաթողիկոս. և վերջնումս յամի 1875 նորոգեաց

3. Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դավրիժեցւոյ, Վաղարշապատ, 1884 թ., էջ 271:

2. Կորյուն, Վարդ Մաշտոցի, էջ 94:

Տ. Գէորգ Դ. կաթողիկոս, արօր ժողովրդեան հայոց երեւանյա և այլ վիճակացն Ռուսաստանի Իսկ զտապանս կանգնեաց ի յիշատակ՝ Կ. Պօլսեցի Անգղեան արքեպիսկոպոսն, յամին 1884, և հայոց ՌՅԼԳ»:

Տաճարի արեւելյան կողմում գեղեցիկ քանդակազարդ զանգակատունը նույնպես 1884 թվականի շինութիւնն է: Տաճարը արտաքուստ ունի երկարավուն ուղղանկյան ձև, կամարակապ կանոնավոր լուսամուտներով ու արևմտյան և հարավային դռներով: Տաճարի նախնական ճարտարապետական կառուցվածքի մասին անվանի ճարտարապետ Ռորոս Քորամանյանը հետևյալ կարծիքն է հայտնում.

«Այս եկեղեցին ալ, 5-րդ դարու ուրիշ եկեղեցիներու նման ունեցեր է արեւելյան կողմէն դեպի հյուսիս և հարավ դուրս ցցված թեկեր, որոնց հիմքերը մինչև այժմ կերկին հողին երեսին: Գեորգ կաթողիկոս ավելորդ համարելով այդ մասերը վերաշինել, իսպառքանդեր է. այս տիպի եկեղեցիներ են՝ Տեկոր, Երերույք, Օձուն, Արթիկ»⁴:

Կեսօրից անց է, երբ տաճարում սկսում է սուրբ պատարագի արարողութիւնը: Ներկա զանվող հոգեւորականութիւնը, հանդիսավոր ու տոնական զգեստավորված, կանգնած է

դասում: Սրբազան մեղեդիների, շշնջածայն սրտառուշ աղոթքների ձայների մեղմածայն կիւէջները շոյում են յուրաքանչյուրի լսելիքը և խնկի բուրումնավետ կապտավուն ծխի մշուշի հետ պարուրվում վերև: Սարկավազը խորանի բեմից արդեն հիշատակում է Հայ եկեղեցու նվիրական անձերի անունները. «...Սահակայ, Գանիէլի և Խաղայ, Մեսրովբայ վարդապետին...»:

Պատարագը ավարտվում է, մի վերջին անգամ, սրտի աննման ու անկրկնելի թրթռոցով խոնարհվում, համբուրում ենք հայ մեծ մարդու գերեզմանը և դուրս գալիս տաճարից:

Դրսում, եկեղեցուն դեմ-հանդիման կառուցված է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան երկհարկանի գեղեցիկ ու լուսավոր լրիվ միջնակարգ դպրոցը:

Մի առժամանակ հանգստանալուց հետո, պատրաստվում ենք վերադառնալու: Կանգնել ենք քարափի գլխին և սպասում ենք մեր ավտոմեքենային, ներքեում անդնդախոր ձորն է, Քասաղի ալիքները անզուսպ թռչում են քարերի գլխով և խուլ վշշոցով կարծես դարերի հավիտենական երգք մրմնջում սրբի գերեզմանի վրա:

Շուտով երևում է մեր ավտոմեքենան: Բոլորս տեղավորվում ենք, Ավտոն շարժվում է: Վերջին անգամ հայացքով մնաս բարով ենք ասում Մաշտոցի գերեզմանին:

4. Քորոս Քորամանյան, Հայկական ճարտարապետութիւն, Երևան, 1942 թ., էջ 243:

